

Pryč s židovsko-křesťanským morem!

Náboženské vyznání příslušníků nacistického bezpečnostního aparátu

JAN VAJSKEBR – JAN ZUMR

Velkým tématem výzkumu nacistického Německa je vztah nacionálního socialismu ke křesťanským církvím, respektive k náboženství obecně. Základní otázka zní, zda příslušnost ke konkrétní církvi měla vliv na ztotožnění se věřících s nacistickou ideologií a vládnoucím režimem. V českém prostředí se ovšem jedná prakticky o neznámé téma. Jak to bylo s příslušností mužů z represivních složek nacistického Německa – SS, bezpečnostní policie a SD? Setrvali v lůně církve, nebo opustili víru svých předků?

Nejprve je nutné si alespoň ve stručnosti osvětlit vztah nacionálního socialismu a jeho vedoucích osobností ke křesťanství. Adolf Hitler po uchopení moci 30. ledna 1933 veřejně vystupoval vůči církvím smířlivě, a dokonce přislíbil *chránit křesťanství jako základ celé naší morálky*.¹ Jednalo se ale pouze o kouřovou clonu, kterou vytvářel z taktických, vnitro- i zahraničně-politických důvodů. Pokřtěný katolík Hitler řady římskokatolické církve nikdy oficiálně neopustil.² Staleté křesťanské principy, které si v mládí osvojil doma a ve škole, ale v dospělosti rychle zavrhl. Za své přijal – ovšem ve značně pokřivené podobě – myšlenky 19. století reprezentované evolučním biologem Charlesem Darwinem a filozofem Friedrichem Nietzschem i vyloženě rasistické, antisemitské a antislovanské názory mužů, jako byli francouzský diplomat a spisovatel

Arthur de Gobineau, britský spisovatel Houston Stewart Chamberlain či ruský politik Georg von Schönerer.³

Navenek vystupoval Hitler zpočátku k církvím smířlivě (na Königssee, 30. léta)

Foto: ČTK/SZ Photo

V okruhu svých věrných dával Hitler jasně najevo, jak hluboce křesťanství nenávidí. Jednou prohlásil, že *žádný z směrů – katolický ani protestantský – nemá před sebou budoucnost*. [...] *Člověk je buď křesťan, nebo Němec. Nemůže být obojí*.⁴ Ve shodě s národoveckým světovým názorem sdílel pojetí, že Ježíš Kristus byl „Árijec“ (!) a že jím založené, vůči Židům původně nepřátelské náboženství, zfalšoval teprve „Žid“ Pavel.⁵

S postupnou radikalizací nacistické politiky se vyostřoval i Hitlerův slovník. Opakovaně hovořil o „židovsko-křesťanském moru“, křesťanství považoval jen za dva tisíce let starou formu bolševismu a oba směry (křesťanství i bolševismus) za vý-

1 McDONOUGH, Frank: *Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie*. Vyšehrad, Praha 2016, s. 68–69.

2 BANK, Jan – GEVERS, Lieve: *Churches and Religion in the Second World War*. Bloomsbury Academic, London – New York, 2016, s. 54.

3 CONWAY, John Seymour: *The Nazi Persecution of the Churches 1933–1945*. Regent College Publishing, Vancouver 2001, s. 1.

4 Citováno dle McDONOUGH, Frank: *Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie*, s. 68.

5 Blíže k představám Ježíše coby „Árijce“ viz LEUTZSCH, Martin: *Karrieren des arischen Jesus zwischen 1918 und 1945*. In: PUSCHNER, Uwe – VOLLNHALS, Clemens (eds.): *Die völkisch-religiöse Bewegung im Nationalsozialismus. Eine Beziehungs- und Konfliktgeschichte*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 2012, s. 195–217.

6 DIERKER, Wolfgang: *Himmlers Glaubenskrieger. Der Sicherheitsdienst der SS und seine Religionspolitik 1933–1941*. Schöningh, Paderborn 2002, s. 120–121.

7 Tamtéž, s. 122–123.

plody židovství.⁷ V jeho názorech tak krystalizovala nacistická paranoidní představa o světě ovládaném Židy, které je třeba nemilosrdně potírat. Hitlerovy názory plně sdíleli další mocní muži NSDAP, říšský ministr pro lidovou osvětu a propagandu Josef Goebbels, vedoucí kanceláře NSDAP a Hitlerův tajemník Martin Bormann, stranický ideolog Alfred Rosenberg či říšský vůdce SS Heinrich Himmler.⁸

Nacistická politika byla proto vůči křesťanským církvím od počátku nedůvěřivá až nepřátelská. Z hlediska ideologického se jednalo o silného a vzhledem k počtu věřících i potenciálně vůbec nejmocnějšího odpůrce.⁹ Hitler se zpočátku spokojil s ústupem církví z politického života, k čemuž sloužilo i podepsání konkordátu mezi Německou říší a Vatikánem v červenci 1933. Jako jediná mezinárodní smlouva uzavřená nacistickým Německem ostatně platí dodnes.¹⁰ V roce 1935 vzniklo říšské ministerstvo pro církevní záležitosti pod vedením Hannse Kerrla, které ale i kvůli ministrovým vážným zdravotním problémům nikdy nezískalo výraznější vliv a po jeho smrti v roce 1941 nebyl jmenován žádný oficiální nástupce.¹¹

Vztah nacistického režimu ke křesťanským církvím nicméně nebyl jednotný. Na evangelické církve pohlížel shovívavěji, neboť je považoval za „německé“. Souvisí to s poměrně příznivým přijímáním reformace a událostí a postav s ní spojených, jako například Martina Luthera nebo Německé selské války. Není proto divu, že v evangelických oblastech severního, středního a východního

Vliv katolické církve v Německu se snažil zlomit už Otto von Bismarck (1815–1898), dobová rytina
Foto: ČTK/Mary Evans Picture Library

Německa, které shodou okolností patřily v rámci Německa k těm chudším, získávala NSDAP už před uchopením moci největší podporu.¹² Evangelíci neměli na rozdíl od katolíků jednotné

vedení a byli roztrženi do několika desítek zemských církví. Teprve v roce 1933 vznikla s nacistickým pozhánáním Německá evangelická církev (Deutsche Evangelische

8 CONWAY, John Seymour: *The Nazi Persecution of the Churches 1933–1945*, s. 202–203.

9 Více KERSHAW, Ian: *Hitlerův mýtus. Obraz a skutečnost ve Třetí říši*. Levné knihy, Praha 2009.

10 Ke konkordátu viz např. BRECHENMACHER, Thomas: *Das Reichskonkordat 1933. Forschungsstand, Kontroversen, Dokumente* (= Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, Reihe B: Forschungen, Bd. 109). Schöningh, Paderborn [u. a.] 2007. Ke vztahu Vatikánu a nacismu srov. ŠMÍD, Marek: *Vatikán a německý nacismus 1923–1945*. Triton, Praha 2019, kde je na s. 294–306 otištěn text konkordátu.

11 Hanns Kerrl (nar. 11. 12. 1887 ve Fallersleben; zemřel 14. 12. 1941 v Paříži), justiční úředník, od roku 1923 člen NSDAP, SA-Obergruppenführer, od 21. 4. 1933 pruský ministr spravedlnosti, poslanec a viceprezident říšského sněmu, ministr bez portfeje, od 3. 10. 1935 říšský ministr pro církevní záležitosti. Blíže k němu viz KLEE, Ernst: *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*. Fischer Verlag 2005 (2., aktualizované vydání), s. 305.

12 HUMMEL, Karl-Joseph - KISSENER, Michael (eds.): *Catholics and Third Reich. Controversies and Debates*. Schöningh, Paderborn 2018, mapy na s. 310–313.

Kirche), která měla zastřešovat německé luterány a kalvinisty.¹³

Popularita NSDAP mezi evangelíky ostře kontrastovala s nízkou podporou NSDAP v katolickém táboře. V parlamentních volbách v červenci 1932 odevzdalo pouze 15 % katolických voličů hlas NSDAP. Ta přitom získala 37,3 % všech hlasů.¹⁴ Postoj ke katolické církvi byl i proto o poznání nesmiřitelnější. Vycházel jak z ideologických, tak z historických pohnutek. Katolická církev jako církev univerzalistická nebyla a není pevně svázána s žádným národem či rasou, což se v Německu střetávalo s nacionalistickým proudem. Její hlava navíc sídlila a sídlí mimo Německo. Už v období německého císařství bylo na katolíky pohlíženo s nedůvěrou. Připomenout si lze Bismarckův „Kulturní boj“ (Kulturkampf), během kterého se říšský kancléř snažil zlomit vliv katolické církve v Německu.¹⁵ Nacisté mohli na postoj adorovaného sjednotitele Německa navázat.

Konkordát nedodržovali, duchovní a řeholnice byli pronásledováni a zatýkáni, církevní majetek konfiskován, kláštery rušeny, mládežnické organizace zakazovány, katolické školy zavírány a výuka náboženství na veřejných školách omezována.¹⁶ Jelikož nacisté nechtěli útočit na katolickou církev přímo, zvolili jinou taktiku a vykreslovali ji ne jako ideologického nepřítel, ale jako organizaci plnou kriminálních. Katolický klérus byl v tisku permanentně obviňován ze sexuálního obtěžování a Goebbelsova propaganda vyobrazovala katolickou církev jako doupě homosexuálů a prznitelů dětí.¹⁷ Když v roce 1937 papež Pius XI. odsoudil svou encyklikou *S palčivou starostí* (německy: *Mit brennender Sorge*) nacistická protikatolická opatření,

Papež Pius XI. (1922–1939) odsoudil v roce 1937 nacistické represe (vlevo), biskup Alois Hudal (1885–1963) naopak obdivoval Hitlera a po válce pomáhal nacistům uniknout před spravedlností
Foto: ČTK / Sueddeutsche Zeitung Photo / Scherl, SZ Photo

Ludwig Müller v kolébce reformace ve Wittenbergu v září 1933 před zvolením říšským biskupem Německé evangelické církve
Foto: Wikipedia.org

13 K historii církvi v Německu pod nacistickým režimem například BLASCHKE, Olaf: *Die Kirchen und der Nationalsozialismus*. Reclams Universalbibliothek, Stuttgart 2014.

14 ŠMÍD, Marek: *Vatikán a německý nacismus 1923–1945*, s. 89–90.

15 Tamtéž, s. 20–22.

16 Tamtéž, s. 159, 161–162.

17 McDONOUGH, Frank: *Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie*, s. 79–82.

reagoval nacistický režim novou vlnou represe.¹⁸

Na druhou stranu je nutné konstatovat, že někteří duchovní měli k nacismu smířlivý, či dokonce vstřícný postoj. Příkladem může být kněz a teolog Alois Hudal, který obdivoval Hitlera a věřil ve slučitelnost nacionálního socialismu a křesťanství. Po skončení druhé světové války neblaze proslul jako jeden z organizátorů tzv. kryších stezek, kudy unikali nacističtí zločinci z dosahu spojenecké justice.¹⁹

Z evangelického prostředí můžeme jmenovat říšského biskupa Německé evangelické církve Ludwiga Müllera, který se stal vedoucí postavou rasistické a antisemitské odnože německého protestantismu zvané Němečtí křesťané (Deutsche Christen). V opozici vůči ní stála tzv. Vyznavačská církev (Bekennende Kirche), mezi jejíž nejvýznamnější představitele patřil Martin Niemöller. Ten byl kvůli své kritice v roce 1937 zatčen a až do konce druhé světové války držen v různých koncentračních táborech. Ze známých opozičních reprezentantů katolického kléru lze zmínit münsterského biskupa Clemense Augusta hraběte von Galena. Jeho kázání proti nacistické eutanazii (Akce T4) nakonec vedla k oficiálnímu zastavení programu, ačkoliv vraždění pokračovalo skrytě až do pádu Třetí říše.

Postoj k židovské konfesi asi není potřeba příliš rozebírat, byť základem holokaustu nebyla příslušnost k víře, ale rasové kritérium. V této souvislosti stojí za zmínku, že Hitler –

Heinrich Himmler (vlevo) a Reinhard Heydrich vystoupili z katolické církve v roce 1936 (snímek z 12. března 1938)

Foto: ČTK/ullstein bild

18 ŠMÍD, Marek: *Vatikán a německý nacismus 1923–1945*, s. 161–162.

19 K Hudalovi viz např. SCHNEPPEN, Heinz: *Odessa und das Vierte Reich. Mythen der Zeitgeschichte*. Metropol-Verlag, Berlin 2007.

Vlajky pronacistické organizace Deutsche Christen při oslavě Lutherova dne v roce 1933

Foto: Wikipedia.org

SS vytvořila i řadu vlastních slavností, pamětních dnů a obřadů, mezi nejvýznamnější patřily Hitlerovy narozeniny (Berlín, 20. dubna 1939) Foto: ČTK/Mary Evans

a i další nacionální socialisté – odmítal existenci židovského náboženství. Pro něj existovala jen židovská rasa, která se maskovala jako náboženská skupina.²⁰ Z dalších proskřibovaných církví a sekt je třeba vyzdvihnout Svědky Jehovovy, kteří se zejména pro pacifistické postoje záhy dostali do ostrého konfliktu s režimem. Tyto skupiny věřících tedy logicky mezi nacisty zcela chybí.

Postoj bezpečnostního aparátu k církevní problematice

Nejradikálnější postoje k církevní otázce zastávala v Německé říši organizace SS a její zpravodajská služba Sicherheitsdienst (SD), reprezentovaná říšským vůdcem SS Heinrichem Himmlerem, resp. jeho podřízeným Reinhardem Heydrichem.²¹ Na křesťanství – a speciálně na římskokatolickou církev – nahlíželi se značným despektem a byli pevně rozhodnutí jej vymýtit z německé společnosti.²² Oba muži vystoupili z katolické církve v roce 1936. Himmler považoval křesťanství za produkt židovské kultury, která zničila jím tolik opěvovanou starogermánskou společnost. Mělo být proto nahrazeno modifikovanou verzí severského pohanství. V Himmlerově podání ovšem bůh nebyl bohem lásky a milosrdenství, k němuž stejnou měrou vzhlíželi silní a slabí, ale byl nemilosrdný a krutý. Boj o přežití byl pokládán za nejdůležitější ze všech věčných zákonů.²³

I přes svoji zášť dokázal Himmler v křesťanství najít osoby i instituce, které obdivoval. Šlo např. o východofranského krále Jindřicha Ptáčníka nebo jezuitský řád proslulý svojí přísnou hierarchickou strukturou a bezpodmínečnou loajalitou vůči papeži.

Opomenout nelze ani Řád německých rytířů, který byl pro říšského vůdce SS velkou inspirací svými výboji ve východním Prusku a v Pobaltí. Tento obdiv ostře kontrastoval s dobovým nacistickým postojem k Řádu, který byl roku 1938 rozpuštěn a jeho ma-

20 STEINER, John M.: Über das Glaubensbekenntnis der SS. In: BRACHER, Karl Dietrich – FUNKE, Manfred – JACOBSEN, Hans-Adolf (eds.): *Nationalsozialistische Diktatur 1933–1945. Eine Bilanz.* Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1986, s. 212.

21 Blíže k církevní politice SS viz STEINER, John M.: *Über das Glaubensbekenntnis der SS*, s. 206–223 či HEIN, Bastian: *Elite für Volk und Führer? Die Allgemeine SS und Ihre Mitglieder 1925–1945.* Oldenbourg Verlag, München 2012, s. 234–255. Podrobně k pohledu SD viz DIERKER, Wolfgang: *Himmlers Glaubenskrieger.*

22 Více k postojům obou mužů ke křesťanství a katolické církvi LONGERICH, Peter: *Heinrich Himmler. Biographie.* Pantheon Verlag, München 2010, s. 265–308 a DESCHNER, Günther: *Reinhard Heydrich. Architekt totální moci.* Rybka Publishers, Praha 2002, s. 106–118.

23 STEINER, John M.: *Über das Glaubensbekenntnis der SS*, s. 213–215.

jetek konfiskován.²⁴ Tak jako křesťanství mělo (a stále má) své rytířské řády, měl mít i nacionální socialismus svůj vlastní pseudorytířský řád – SS.²⁵

Jako většina náboženských či rytířských řádů byla i Schutzstaffel hierarchicky členěna. Kromě standardního členění na důstojníky, poddůstojníky a mužstvo se příslušníci SS dělili i podle udělených „řádových“ symbolů, které vyjadřovaly jejich zásluhy, dlouholetou příslušnost k organizaci a v řadě případů i osobní vazbu na samotného Himmlera. Jednalo se o prsten se smrtihlavem (SS-Totenkopfring), dýku (SS-Ehrendolch) a kord říšského vůdce SS (Ehrendegen Reichsführer SS, zjednodušeně SS-Ehrendegen), který byl považován

za nejvyšší vyznamenání a jehož vlastnictví znamenalo příslušnost k nejužšímu okruhu vedení SS.²⁶ Za zmínku stojí, že ze šesti vedoucích pražské i brněnské řídicí úřadovny Gestapa jich nejméně pět bylo majiteli tolik ceněných kordů.²⁷

SS vytvořila i řadu vlastních slavností, pamětních dnů a obřadů. Některé se měly konat v úzkém rodinném kruhu, jiné naopak na lokální či regionální úrovni. Část z nich byla navázána na obecně připomínané oslavy dnů, které se obzvláště měrou vztahovaly k historii nacistického hnutí. Při těchto příležitostech uvnitř SS docházelo k povyšování. Jednalo se o 30. leden (výročí uchopení moci nacisty), 20. duben (Hitlerovy naroze-

niny) a 9. listopad (výročí nacistického „pivnicového puče“ v Mnichově).²⁸

Křesťanské svátky jako Vánoce či Velikonoce měly být nahrazeny pohanskými slavnostmi. Nejvýznamnější z nich byl „Jul-Fest“ spojený se zimním slunovratem, jenž měl napomoci odklonu od křesťanství. Na Himmlerovo přání se však slavil až poslední den roku. Vybraní muži získávali jako jeho uznání tzv. svícen zimního slunovratu SS (SS-Julleuchter), což byl předmět vyrobený z hlíny a zdobený germánskými runami. Za nežádoucí se považovala rovněž církevní svatba, místo níž byl preferován občanskoprávní sňatek následovaný „přiměřenou“ oslavou s kamarády z SS a nadřazeným dů-

Nacionální socialismus byl podle svých tvůrců světovým názorem (Weltanschauung). Na své nepřátele proto nenahlížel jako na politické, nýbrž především jako na světónázorové protivníky (weltanschauliche Gegner). Ať už šlo o židovstvo, komunismus, „marxismus“,³² „plutokracii“, liberalismus, svobodné zednáře, či „politické církve“. V jejich vnímání dominovala paranoidní nacistická představa o světě ovládaném Židy stojícími v pozadí všech uvedených ideologií. Tato terminologie se posléze odrážela i ve slovníku represivních složek i v názvech oddělení a referátů Úřadu tajné státní policie, Hlavního úřadu SD a později Hlavního říšského bezpečnostního úřadu a jim podřízených úřadoven Gestapa a úseků SD.

V centrále bezpečnostní služby existovalo od roku 1936 oddělení II 113 „Politické církve“. To bylo součástí hlavního oddělení II 11 „Světónázor“, pod jehož vedení spadala také oddělení II 111 „Svobodní zednáři“ a II 112 „Židovstvo“. Všechna oddělení se dále dělila na referáty – oddělení politických církví se skládalo ze čtyř s označením II 1131 až II 1134. Šlo o katolicismus, protestantismus, sekty a národovecko-náboženské skupiny.³³ Podle dochovaného organizačního členění Úřadu tajné státní policie z ledna 1938 se „zpracováním všech otázek politického katolicismu“ zabýval odbor II B 1. Ten byl jedním ze čtyř součástí referátu II B, který se zabýval konfesemi, Židy, svobodnými zednáři, emigranty a pacifisty.³⁴

Institucionálním sloučením tajné státní policie, kriminální policie a SD vznikl v září 1939 Hlavní říšský bezpečnostní úřad (RSHA), který byl v únoru 1940 rozdělen do šesti úřadů. V organizační struktuře Úřadu II (část bývalé centrály SD) s názvem

„Studium protivníka“ se objevil odbor II B s příznačným názvem „Světónázorové protivníky“ mající pět referátů – svobodné zednářstvo, židovstvo, politické církve, marxismus a liberalismus. Gestapo reprezentované Úřadem IV „Zneškodňování protivníka“ mělo naproti tomu pouze jeden referát zabývající se církevními politickými záležitostmi, IV A 4.³⁵

Gestapu se ale v následujících měsících podařilo získat do své kompetence nejenom zneškodňování, ale i studium protivníka, což se projevilo i na oficiálním názvu Úřadu IV po reorganizaci v březnu 1941 – „Studium a zneškodňování protivníka“. Nejednalo se jen o slovíčkaření. Gestapo už nebylo jen exekutivní institucí. Nově si zabezpečilo možnost určovat, kdo je to nepřítel.³⁶ Pro téma tohoto příspěvku je ale nejdůležitější skutečnost, že dosavadní odbor II B byl převzat Gestapem jako odbor IV B a nově rozdělen na čtyři referáty: IV B 1 „Politický katolicismus“, IV B 2 „Politický protestantismus, sekty“, IV B 3 „Jiné církve a svobodné zednářstvo“ a IV B 4 „Židovské záležitosti“.³⁷

Shromáždění katolíků, evangelíků, židů a svobodných zednářů pod jednu „střechu“ nebylo náhodné a výmluvně ilustrovalo způsob, jakým na uvedené skupiny nahlížel nacistický bezpečnostní aparát. Pro úplnost ještě dodejme, že ač SD přišla o zpravodajský dohled nad církvemi, svůj vliv mohla alespoň částečně vykonávat skrze své pracovníky. Nemálo specialistů z řad SD přešlo na Gestapo, kde mohli dál uplatňovat získané „schopnosti“. Např. bývalý vedoucí referátu II B 3 „Politické církve“ Albert Hartl se v březnu 1941 stal vedoucím odboru IV B „Světónázorové protivníky“, vedoucím referátu IV B 4 se nestal nikdo jiný než Adolf Eichmann.³⁸

24 K historii Řádu německých rytířů viz SONTHOFEN, Wolfgang: *Der Deutsche Orden. 800 Jahre Geschichte*. Rombach, Freiburg (Breisgau) 1990.

25 BANACH, Jens: *Heydrichs Elite. Das Führerkorps der Sicherheitspolizei und des SD 1936–1945*. Schöningh, Paderborn 2002, s. 87–88.

26 STEINER, John M.: *Über das Glaubensbekenntnis der SS*, s. 216–217. Jaký význam byl přikládán těmto vyznamenáním, dokládá i fakt, že pro udělení prstenu a kordu byly vyhrazeny speciální kolony v osobních složkách důstojníků SS.

Evangelický pastor a pozdější velitel Gestapa v Opolí Ernst Biberstein

Foto: Wikipedia.org

stojníkem. Narození dítěte se mělo konat s vyloučením církve, stejně jako pohřby.²⁹

Heydrich sice nesdílel romanticko-utopistické sny svého nadřízeného o obnovení pohanské germánské říše, byl však poháněn horečnatou

snahou vypátrat a nemilosrdně potřít všechny nepřátele nacionálního socialismu. Mezi ty největší řadil i „politické církve“ a především „politický katolicismus“. Tento termín nebyl vynálezem nacionálních socialistů, ti ale zásadně rozšířili jeho význam. Zatímco dříve se jím rozumělo vystupování katolíků jako politické síly ve státě i ve společnosti, nyní byl vztahován i na činnost a instituce ryze duchovní.³⁰

Do extrému bylo chápání „politického katolicismu“ jako široce pojatého ideologického nepřítel dotazeno represivními složkami, což platilo především pro SD. Pro bezpečnostní službu říšského vůdce SS byl katolicismus principiálně politický a zaměřený na získání světové moci, čímž se dostával do střetu s totalitními požadavky nacismu. Nepolitický katolicismus neexistoval.³¹ Jinými slovy, pod vágní pojem „politický katolicismus“ mohlo být zahrnuto jakékoliv jednání katolického kléru, které by Heydrichovi podřízení vyhodnotili jako nepřátelské.

V této souvislosti je vhodné poukázat na fakt, že pro Gestapo a SD pracovala řada mužů z nábo-

žensky orientovaného prostředí. Extrémním případem byl evangelický pastor Ernst Biberstein, který vystoupil z církve v roce 1938. Během druhé světové války byl vedoucím Gestapa v Opolí a velitelem operačního oddílu 6 operační skupiny C na Ukrajině, který zavraždil několik tisíc lidí,

Žádoucí nebylo jen odpadnutí od víry v případě samotných příslušníků represivních složek, ale i jejich manželek a dětí

převážně Židů. Albert Hartl byl původně katolický kněz, který byl kvůli svému angažmá pro NSDAP exkomunikován.³⁹ Heinz Pannwitz, v letech 1939–1942 vedoucí několika referátů u pražské řídicí úřadovny Gestapa a vedoucí komise vyšetřující atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, nedostudoval teologii.⁴⁰ Adolf Bode, na konci druhé světové války vedoucí Gestapa

27 V důstojnické složce vedoucího brněnského Gestapa Heinze Rennaua zmínka o udělení kordu není. Nelze ovšem vyloučit, že mu byl kord skutečně propůjčen a že se jedná jen o nedůslednost při vyplňování jeho složky. Takové případy jsou skutečně doloženy. ZUMR, Jan: Emanuel Sladek. Neznámý čelný funkcionář SS v Protektorátu Čechy a Morava. *Securitas Imperii*, 2018, č. 32, s. 12–37, konkrétně na s. 29 a 37.

28 HEIN, Bastian: *Elite Für Volk und Führer*, s. 247–250; STEINER, John M.: *Über das Glaubensbekenntnis der SS*, s. 218–220.

29 STEINER, John M.: *Über das Glaubensbekenntnis der SS*, s. 217–216.

30 DIERKER, Wolfgang: *Himmlers Glaubenskrieger*, s. 52–53, 145–146.

31 Tamtéž, s. 145–146.

32 Pod pojmem „marxisté“ nacisté nerozuměli komunisty, nýbrž sociální demokraty.

33 DIERKER, Wolfgang: *Himmlers Glaubenskrieger*, s. 51–52, 562–563.

34 ZUMR, Jan: Organizační struktura centrálních úřadů Gestapa v letech 1938–1939. *Paměť a dějiny*, 2019, roč. 13, č. 1, s. 60–66, konkrétně na s. 64.

35 *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), f. Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sign. 52-45-4, organizační členění RSHA z 1. 2. 1940.

36 PAUL, Gerhard: „Bojující správa“. Sekce IV Hlavního říšského bezpečnostního úřadu jakožto řídicí instance Gestapa. In: PAUL, Gerhard - MALLMANN, Klaus-Michael (eds.): *Gestapo za druhé světové války. „Domácí fronta“ a okupovaná Evropa*. Academia, Praha 2010, s. 60.

37 ABS, f. Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sign. 52-44-1, organizační členění RSHA z 1. 3. 1941.

38 Viz předchozí dvě poznámky.

39 Hartlův stručný životopis viz WILDT, Michael: *Generace nekompromisních. Vedoucí pracovníci Hlavního říšského bezpečnostního úřadu*. Academia, Praha 2019, s. 889–890.

40 K jeho osobě srov. KREISINGER, Pavel - ZUMR, Jan: Heinz Pannwitz (1911–1975). Kdo byl hlavní vyšetřovatel atentátu na Reinharda Heydricha? *Paměť a dějiny*, 2017, roč. 11, č. 2, s. 81–92.

Sčítání obyvatel Německé říše ze 17. května 1939

Náboženská skupina	Počet	%
členové evangelických zemských a svobodných církví	42 636 218	53,7
členové římskokatolické církve	31 943 932	40,3
ostatní křesťané	419 612	0,5
věřící Židé	307 614	0,4
členové jiných nekřesťanských náboženských skupin a nábožensko-světónáborových pospolitostí	86 423	0,1
členové církve, náboženské skupiny nebo nábožensko-světónáborové pospolitosti dohromady	75 393 799	95
věřící v boha	2 745 893	3,5
bez vyznání	1 208 005	1,5
nevyplněno	27 584	0,0
Celkem	79 375 281	100

Zdroj: *Statistik des Deutschen Reiches*. Band 552, 3. Die Bevölkerung des Deutschen Reichs nach den Ergebnissen der Volkszählung 1939, Heft 3. Die Bevölkerung des Deutschen Reichs nach der Religionszugehörigkeit. Verlag für Sozialpolitik, Wirtschaft und Statistik, Paul Schmidt, Berlin 1942, s. 8.

v Mladé Boleslavi, byl synem evangelického pastora.⁴¹ Při vědomí výše uvedených faktů nepřekvapí, že se od členů SS i bezpečnostních složek očekávalo vystoupení z církve. Jednalo se o nezbytný krok k úspěšnému rozvoji kariéry a toto kritérium bylo evidováno a sledováno v posudcích a návrzích na povýšení. Žádoucí nebylo jen odpadnutí od víry předků v případě samotných příslušníků represivních složek, ale i jejich manželek a dětí.

Příslušníci SS ovšem neměli být ateisty a bezbožnost (*Gottlosigkeit*) nebyla oficiálně tolerována. Měli se stát „věřícími v boha“ (*gottgläubig*).⁴² Tento termín byl oficiálně zaveden

výnosem říšského ministerstva vnitřní záležitostí ze 26. listopadu 1936. Od té doby byl uváděn v celé řadě úředních dokumentů.⁴³ Jako „gottgläubig“ se tak označovaly věřící osoby, které nebyly členy žádné z organizovaných církví. Jednalo se o vyjádření ideologické spřízněnosti s nacistickým režimem, které bylo často více či méně razantně vyžadováno. Termín „věřící v boha“ nebyl vybrán náhodou. Skýtal lepší podmínky pro proticírkevní boj, neboť rozlišoval mezi vírou v boha a členstvím v církvi. Vedení SS tak mohlo svoji antikřesťanskou politiku ospravedlnit jako boj proti instituci a kléru a zbavit ho nálepky útoku na religiozitu lidí jako takovou.⁴⁴

Při sčítání obyvatel Německé říše, které proběhlo 17. května 1939, dostali její občané poprvé možnost oficiálně se prohlásit za „věřící v boha“. Pro nás je toto sčítání důležité i proto, že v něm jsou zahrnuti i obyvatelé připojeného Rakouska a československého pohraničí, nikoli ale Protektorátu Čechy a Morava.

Statistika ukazuje, že na počátku roku 1939 bylo 94,5 procenta Němců členy některé z křesťanských církví. Podíl „věřících v boha“ v německé populaci činil pouhá 3,5 procenta. Na druhou stranu je jisté, že nemalý počet osob s kritickým postojem vůči církvím se z rozličných důvodů zdráhal z nich vystoupit nebo tak učinil až v následujících letech. Kupříkladu římskokatolickou církev v Rakousku opustilo v letech 1938 až 1941 celkem 303 106 věřících.⁴⁵ Uvedená čísla navíc neprozrazují, kolik Němců bylo skutečně praktikujícími křesťany a kolik pouze formálními členy svých církví.

Náboženská příslušnost členů SS, bezpečnostní policie a SD

Podle oficiální statistiky SS z konce roku 1938 bylo 51 procent členů evangelíky, 23 procent tvořili katolíci a 26 procent představovali „věřící v boha“. Tyto údaje jsou ovšem málo směrodatné pro kmenové příslušníky, velké rozdíly byly i mezi jednotlivými složkami SS. Zatímco u Allgemeine SS, před vypuknutím druhé světové války zdaleka nejpočetnější odnože SS, činil podíl „věřících v boha“ 21,9 procenta, u ozbrojených útvarů SS (SS-Verfügungstruppe, SS-VT) to bylo téměř 54 procent a v případě ostrah koncentračních

41 BArch Berlin, f. Reichsministerium des Innern, sign. R 1501/ 205 053, Personal und befähigungsnachweisung (pravděpodobně 1935).

42 ZIEGLER, Herbert F.: *Nazi Germany's New Aristocracy. The SS Leadership, 1925-1939*. Princeton University Press, Princeton 1989, s. 85-86.

43 JUNGINGER, Horst: Die Deutsche Glaubensbewegung und der Mythos einer „dritten Konfession“. In: GAILUS, Manfred - NOLZEN, Armin (eds.): *Zerstrittene „Volksgemeinschaft“: Glaube, Konfession und Religion im Nationalsozialismus*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, s. 195.

44 ZIEGLER, Herbert F.: *Nazi Germany's New Aristocracy*, s. 87-88.

45 BUKEY, Evan Burr: *Hitlerovo Rakousko. Jedna říše, jeden národ*. Rybka Publishers, Praha 2002, s. 152.

táborů (SS-Totenkopfverbände, SS-TV) již 69 procent.⁴⁶ Na příslušníky ozbrojených SS byl vyvíjen mnohem silnější nátlak, aby vystoupili z církve. Jako placení profesionálové stáli ve vztahu k SS ve větší závislosti než jejich kolegové z Allgemeine SS, kteří povětšinou sloužili u SS jen dobrovolně a bezplatně. V následujícím roce tak stoupl podíl „věřících v boha“ v případě příslušníků SS-VT a SS-TV na 56, resp. dokonce na 80 procent.⁴⁷

Další podstatný rozdíl byl mezi důstojnickým sborem a mužstvem. Mezi důstojníky SS osciloval počet „věřících v boha“ mezi necelými 60 procenty v případě Allgemeine SS a více než 80 procenty u ostrah koncentračních táborů. V případě vedoucích kádrů bezpečnostní policie a SD byl podíl této skupiny rovněž mnohem vyšší, než byl všeobecný průměr – nejméně 81 procent. Výrazná většina pocházela z evangelického prostředí, a to samé lze konstatovat i v případě důstojnického sboru SS.⁴⁸

V rámci SD bylo vystupování z církve tématem jen u mužů ve služebním poměru, u čestných příslušníků pracujících pro SD bezplatně neexistovaly nástroje, jak je k odchodu přimět, neboť nebyli na SD existenčně závislí. Jejich odchod z církve nicméně ukazuje na míru ochoty ztotožnit se s ideologickou linií SD. V případě spolupracovníků a důvěrníků SD mohlo vystoupení z církve působit i kontraproduktivně – ztratili by tím důležité společenské kontakty.⁴⁹

Jak již bylo řečeno, nacisté zaujímali mnohem tvrdší postoj ke katolíkům než evangelíkům, což byl bezpochyby jeden z důvodů jejich menšího zastoupení v SS i v represivních složkách. K dalším důvodům patřila skutečnost, že náboženská netečnost

Hitlerův inspirátor Georg von Schönerer (1842-1921) a vedoucí pražské řídicí úřadovny Gestapa SS-Standartenführer Hans-Ulrich Geschke (1907 - datum smrti neznámé)

Foto: volné dílo, Wikipedia.org

umožňující snazší přijetí nacionálněsocialistického světonázoru byla více rozšířena mezi evangelíky než mezi katolíky. A nelze opomenout ani historicky těsné sepětí protestantů a pruského státu.⁵⁰

Nadprůměrné bylo zastoupení evangelíků v řadách SS/nacistického bezpečnostního aparátu i v případě Rakušanů. Někteří rakouští katolíci totiž zvolili nejprve přestup k evangelickým církvím, ve kterých od druhé poloviny 19. století sílil velkoněmecký nacionalismus. Už v této době byl u německých nacionalistů v habsburské říši patrný rozchod s katolickou církví, která byla chápána jako jedna z opor habsburské moci. Nejznámější případ představovalo hnutí Pryč od Říma (Los von Rom Bewegung) Georga rytíře von

Schönerera, jednoho z duchovních vzorů Adolfa Hitlera.⁵¹

Od založení hnutí na přelomu 19. a 20. století přestoupilo 65 tisíc bývalých katolíků k evangelické církvi a dalších 20 tisíc si vybralo starokatolickou. Navíc je potřeba zdůraznit, že k většině těchto přestupů došlo v českém pohraničí, což svědčí o vypjatém nacionalismu českých Němců. Ve třicátých letech 20. století řada rakouských občanů nejprve přestoupila k „německé“ evangelické církvi a teprve po útěku do Německa či anšlusu Rakouska vystoupili z církve úplně a prohlásili se za „věřící v boha“.

Jakkoliv je výzkum původní konfese akcentované téma, nevypovídají uvedená čísla nic o skutečné religióznosti příslušníků německých represivních složek. Z dostupných

46 *Statistisches Jahrbuch der Schutzstaffel der NSDAP*, Jahrgang 1938. Berlin 1939, s. 105. WEGNER, Bernd: *Hitlers politische Soldaten. Die Waffen-SS 1933-1945*. 9. Auflage. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2010, s. 251.

47 WEGNER, Bernd: *Hitlers politische Soldaten*, s. 250.

48 BANACH, Jens: *Heydrichs Elite*, s. 142-143; ZIEGLER, Herbert F.: *Nazi Germany's New Aristocracy*, s. 86-89.

49 SCHREIBER, Carsten: *Elite im Verborgenen. Ideologie und regionale Herrschaftspraxis des Sicherheitsdienstes der SS und seines Netzwerks am Beispiel Sachsens*. De Gruyter Oldenbourg, München, 2008, s. 119-122.

50 ZIEGLER, Herbert F.: *Nazi Germany's New Aristocracy*, s. 90-91.

51 HAMMANOVÁ, Brigitte: *Hitlerova Videň. Diktátorova učednická léta*. Prostor, Praha 2011, s. 267-288.

zdrojů není možné určit, kolik z nich bylo jen matrikovými a kolik skutečně praktikujícími věřícími. Ani jak moc vážně brali svoji „víru v boha“. Mnohem signifikantnější je skutečnost, že velká část mužů – a v případě důstojníků naprostá většina – z církve proklamativně vystoupila. Pro řadu z nich zřejmě neměla otázka víry v boha žádnou relevanci, neboť se jednalo v podstatě o bezvěrce.

I v Protektorátu Čechy a Morava vyvíjela nadřazená místa tlak proti náboženským aktivitám či rituálům příslušníků bezpečnostního aparátu a členů SS. Například vedoucí pražské řídicí úřadovny Gestapa SS-Standartenführer vládní ředitel dr. Hans-Ulrich Geschke v květnu 1942 považoval za nutné upozornit na titulní straně zpravodajského věstníku své služby na události z posledních měsíců, kdy dcery dvou podřízených důstojníků SS byly konfirmovány, což *vyvolalo velké pozdvižení v místních stranických kruzích. Je povinností každého příslušníka SS vyronat se i s problémy v rámci rodiny, které on sám už vyřešil* [vystoupením z církve], *a prosadit u své rodiny jednoznačný nacionálně-socialistický postoj. Příslušník tajně státní policie je v první řadě nacionálně-socialistický bojovník a ne [pouze] nositel uniformy.*⁵² Ještě v březnu 1944 si velitel vrchního úseku SS Böhmen und Mähren SS-Brigadeführer Walter Opländer v rozkazu podřízeným postěžoval, že *jsou opakovaně předkládány návrhy na povýšení, ve kterých je potvrzená dobrá světonázorová orientace, při přezkoumání ale vyjde najevo, že dotyční příslušníci SS ještě nevystoupili z církve.*⁵³

Zajímavým, byť velmi těžko kvantifikovaným fenoménem se stalo opětovné přijímání bývalých příslušníků SS, bezpečnostní policie a SD do řad křesťanských církví po skončení druhé světové války. Doložitelné jsou četné případy, kdy bezprostředně po

ní požádali ve svých domovských farnostech o znovupřijetí, což se mnohdy setkalo s pochopením. Speciálně u bývalých vedoucích kádrů represivních složek je těžké uvěřit, že se jednalo o opětovné nalezení zbožnosti. NePOCHYBNĚ šlo o pragmatickou snahu o zapojení se do majoritní německé a rakouské společnosti.

Vztah k evangelickým církvím byl ze strany nacistů o poznání smířlivější

K evangelické konfesi se po válce opět přihlásil např. bývalý vedoucí pražské řídicí úřadovny Gestapa dr. Ernst Gerke. Uchýlil se k alibistické argumentaci a tvrdil, že jeho rodina byla vždy silně evangelicky orientována a on sám nečekal, že po nástupu nacistického režimu dojde k tak tvrdému vymezení se vůči církvím. Během vyšetřování v šedesátých letech vypověděl: *Po roce 1939 byl tlak již tak silný, že jsem mu nemohl dále vzdorovat. Vystoupil jsem z církve, ale uvnitř jsem se s tím nikdy opravdu neztotožnil.*⁵⁴ Zapomněl ovšem zdůraznit, že tento krok byl nezbytný především v případě, že dotyčný chtěl udělat kariéru právě v bezpečnostním aparátu, kdežto v dalších oborech byl tlak zřetelně menší.

Nejnevědomější část populace

Nacistický režim byl vůči církvím nepřátelský, nicméně v rámci společenského kompromisu odložil definitivní vyrovnání se s církvemi na poválečnou dobu. Vztah k evangelickým církvím byl ze strany nacistů ovšem o poznání smířlivější, už jenom proto, že v evangelických kruzích nacházeli větší podporu než v těch

katolických. Ty vykazovaly navzdory příklonu řady jedinců k nacistické ideologii vůči nacionálnímu socialismu pozoruhodnou míru rezistence.

Zcela jiná situace panovala u příslušníků bezpečnostního aparátu, na které byl vyvíjen značný tlak ohledně vystoupení z církve, resp. k přihlášení se k „nacistickému náboženství“ věřících v boha. Jestliže u uniformované pořádkové policie nebyl podíl odpadlíků nijak vysoký, jinak tomu bylo u bezpečnostní policie, SD i SS samotné – zejména v důstojnickém sboru patřili členové křesťanských církví mezi opravdové výjimky. Dělat kariéru u bezpečnostních složek bez vystoupení z církve bylo prakticky nemožné. I v tomto případě lze příslušníky bezpečnostního aparátu považovat ve vztahu k nacistické ideologii za nejnevědomější část německé populace. pd

Mgr. Jan Vajskebr (1977) vystudoval české dějiny na FF UK v Praze, v roce 2003 nastoupil jako historik do Památníku Terezín, od roku 2015 působí v Ústavu pro studium totalitních režimů. Je autorem řady studií na téma německého potlačovacího aparátu v Protektorátu Čechy a Morava, naposledy vydal knihu *Kariéry ve službách nacismu* (spoluautor Petr Kaňák, ÚSTR – NLN, Praha 2020).

Mgr. Jan Zumr, Ph.D. (1988), vystudoval historii na FF UK, kde obhájil také svoji disertační práci *Analýza činnosti Allgemeine-SS v Dolních Rakousích v letech 1932–1945*. Od roku 2015 pracuje v Ústavu pro studium totalitních režimů, kde se specializuje na německý represivní aparát v letech 1933 až 1945.

52 ABS, f. Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sign. 52-40-16, *Nachrichtenblatt der Staatspolizeistelle Prag*, 1942, roč. 3, č. 5 (květen 1942).

53 Národní archiv, f. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. 109-5/83, rozkaz o narovnávání hodností, 13. 3. 1944.

54 BArch Ludwigsburg, sign. B 162/3266, výpověď Ernsta Gerkeho, 8. 2. 1966.